

KÜLÖNFÉLÉK

Erdélyi Zsuzsanna (1921–2015)

Erdélyi Zsuzsanna halálával a magyar tudományosság egy rendkívüli alakja távozott közülünk, akit a kulturális élet egésze gyászol, benne különféle tudományok és kutatási területek egész sora, amelyeket munkásságával gazdagított: így a folklorisztika, a népi vallásosság története, a mentalitástörténet, az irodalomtörténet, a medievisztika, a művelődéstörténet, s nem utolsósorban a nyelvtörténet is. Életművének páratlan újdonsága, kutatói magatartásának bátorsága és személyiségének varázsa a nyelvtudomány művelőinek körében is elevenen él.

Kapcsolata a magyar nyelvészettel régi keletű, s ezt személyes szálak is át- meg átszöttek. A Hegyet hágék, lőtöt lépék című kötet legelső lapján ez olvasható: „Pais Dezső emlékének”. Ismeretes, hogy Tosu tanár úr a Kruzsokban milyen lelkesedéssel fogadta Erdélyi Zsuzsanna beszámolóit az archaikus népi imádságokról, s milyen szerepet vállalt 1970-ben azon az akadémiai ülésen, ahol ő maga a nyelvtörténet, Mezey László a közép-korkutatás, Holl Béla pedig az irodalomtörténet felől méltatta a műfaj kivételes voltát. Példa volt ez annak a felmutatására, hogy a felfedezett „spiritualia incognita” a legkülönbözőbb társtudományok számára valóságos kincsesbánya lehet.

Erdélyi Zsuzsanna 1921-ben Komáromban született, miután a család 1920 őszén Kolozsvárról menekülve a csallóközi Viharos pusztára települt át. A nagypapa, Erdélyi János szellemi öröksége meghatározó szerepet játszott széleskörű érdeklődésében és műveltségében. A Pázmány Péter Tudományegyetemen magyar–olasz–filozófia szakot végzett, s ezt rövid külügyi szolgálat követte Rómában. A politikai fordulat azonban megakadályozta a pálya kibontakozását. Az 1950-es évek elejétől Lajtha László biztosított számára munkalehetőséget az általa létrehozott népzenei gyűjtőcsoportban, végleges álláshoz pedig csak 1971-ben, az MTA Néprajzi Kutatócsoportjában jutott, miután az archaikus népi imádságok – korántsem sima – befogadás-története már megkezdődött. Erdélyi Zsuzsannának még pályája kései szakaszaiban is sokat kellett küzdenie azért, hogy folytathassa azt a munkát, amelyre föltette életét.

E téren a döntő pillanat pontos dátumhoz köthető: 1968. december 17-én a Somogy megyei Nagyberényben a 98 éves Babos Jánosné Ruzics Rozália a nap végén, „tartóztatásképpen”, azt mondta neki, hogy tudna ő mást is. S belekezdett egy olyan szövegbe („pénteki imádság”-ba), amellyel még sohasem találkozott a gyűjtő. Ezen a fordulaton és ennek következményein nem lehet eleget gondolkodni. Min múltott az, hogy egy hatalmas, élő szöveg hagyomány, amely mások számára ismeretlen maradt, az ő számára kitárt? Bizonyára meghatározó szerepe volt ebben annak a közvetlen, meleg érdeklődésnek, amellyel ő minden emberhez közelített, s amely előtt megnyílt az idős asszonyok szíve. Szerepe volt továbbá az új iránti fogékonyságnak, hiszen ami mellett mások elmentek, az őt megállította és kutatásra ösztönözte. Csak csodálni lehet azt a képességét is, hogy azonnal felismerte az anyag rendkívüli jelentőségét, és teljes szenvedéllyel gyűjteni kezdett.

Ehhez akkor nem kevés bátorság is kellett, hiszen az imákat (más-más okokból) eleinte mindenki gyanakvással fogadta: a rendszer, az egyház, a szakma. Hosszú időnek kellett eltelnie, amíg a téma érvényt szerzett magának, s még több idő telt el, amíg az életmű is megkapta érte a kései elismerést (számos kitüntetést, köztük 2001-ben a Kossuth-díjat).

Az archaikus népi imádságok a legendás Hegyet hágék, lőtöt lépék kötetben láttak napvilágot. Ennek egymást követő kiadásait az jellemzi, hogy „felfelé építkeznek”, azaz új anyaggal is bővülve mindig egymásra épülnek. Az 1974-ben Kaposváron megjelent első kiadás, a „kis Hegyet hágék” 137 imát tartalmazott, a Magvető által 1976-ban kiadott „nagy Hegyet hágék” 251-et, a Kalligram Kiadónál 1999-ben közzétett „pozsonyi Hegyet hágék” pedig 321-et. (A legújabb, ötödik kiadás ugyanitt jelent meg 2013-ban.) A fokozatos bővülés a bevezető tanulmányok sorára is áll: ezek rendre számot adnak a megtett útról s a téma újabb és újabb összefüggéseiről.

A gyűjtés és a közlétezés mellett Erdélyi Zsuzsanna a feldolgozás hatalmas feladataira is vállalkozott. Ennek eredményeképpen született meg az „Aki ezt az imádságot... Élő passiók” című monográfia (Kalligram, Pozsony, 2001), mely a műfaj középkori gyökereinek és európai elterjedésének sokféle ágazó kérdéseit feszegeti. Egy másik, Várhelyi Ilonával együtt kiadott kötete a műfaj fogadtatástörténetéről ad képet („...századokon át paptalanul...”, Szent István Társulat, Budapest, 2011). E sokrétű, súlyos összeállítás egyben az elmúlt négy-öt évtized történeti viszonyainak, kultúrpolitikájának és felszín alá fojtott szellemi törekvéseinek is kordokumentuma.

Az életművel kapcsolatban a nyelvtudomány felől közelítve is fel kell tennünk több megkerülhetetlen kérdést. Mit jelent az archaikus népi imádságok anyaga a nyelvészet számára? Mennyiben ismerte fel e tudomány annak jelentőségét? Hol tartunk a feldolgozás terén?

Az első kérdésre nézve tömör útbaigazítást ad a Visszatekintés című bevezető tanulmány egy félmondata: „ezek a szent öregek valóságos élő kódexlapok” (1999: 834). Maga a szöveg hagyomány ugyanis – amint a szerző sokszor és részletesen kifejtette – a középkori ferences lelkiségben gyökerezik, s közvetlen kapcsolatban áll a nyelvemlékek egész sorával, köztük az Ómagyar Mária-síralommal és a kódexirodalom világával. Pais Dezső már 1970-es hozzászólásában összefüggést tudott teremteni a „Memorialis” (112. ima) érthetetlen, szövegromlással alakult „iha meg alivan” fordulata és az ÓMS. „én jonhom alélatja” sora között, Erdélyi Zsuzsanna pedig az imák jegyzeteiben rendszeresen utal arra, hogy mely kódexekben lehet megtalálni egy-egy szövegnek sokszor meglepően közeli változatát. A nyelvi archaizmusok sokasága az olvasó számára eleve figyelmeztetés lehet arra nézve, hogy távoli korokból származó, bűvópatakszerűen fennmaradt nyelvtörténeti jelenségekkel találkozunk. A szerző summázata ezeket az összefüggéseket a következő történeti távlatba helyezi: „Magyarországon a szóbeliség őrizte meg a késő középkor nemzeti nyelvű vallásos költészetéből azt, amit szerencsésebb országokban az írásbeliség is” (1999: 776). Ebből az következik, hogy merőben új kutatási irányok nyílhatnak a nyelvtudomány különféle területei számára (vö. szókészlettan, jelentéstan, morfológia, szintaxis, szövegtan, pragmatika stb.).

A másik két kérdésre választ keresve azt mondhatjuk, hogy az anyag jelentőségét felismertük, ám annak valódi számbavételétől még messze járunk. Készültek egyetemi szakdolgozatok, doktori disszertációk, tanulmányok egy-egy jelenséggörőről, de a hatalmas örökség nyelvészeti feldolgozása még jórészt hátra van. Hadd osszak meg ehhez kapcsolódva (jellemző adalékként) egy kérdést, amely – utolsó telefonbeszélgetéseink

során – Erdélyi Zsuzsannát foglalkoztatta: lehetne-e szakembert találni annak a 18. századból fennmaradt, kéziratos „Ádám siralmá”-nak a nyelvtörténeti megközelítéséhez, amelyet ő a Vigilia 2000/1. számában közzétett?

E kivételes kutató fontos feladatának tartotta tudása megosztását. Megtapasztalhatuk ezt többször is, amikor – felejtetetlen élményt nyújtva hallgatóinak – előadást tartott az ELTE magyar szakos diákjai számára a „Magyar művelődés – magyar nyelv” című óra keretében. Ő, aki mestere volt a szónak, páratlan éleslátással tudott rámutatni arra is, hogy a múlt értékeinek megőrzésében milyen szerepe volt az „írástudatlanok felelőssége”-nek. A Hegyet hágék utolsó, 2013-i kiadásában így vall erről: „nemcsak a könyvtárak holt betűi tárolhatják a múlt értékeit, hanem az időfolyam sodorta élő szó ereje is fönntarthatja őket” – s ez a tudás sokszor jobban ellenállt a pusztításnak, mint kulturális javaink nagy része. „Isten áldja meg a messzi múltba vesző ősokeket, a tudáshordozókat, a felmenők iránti tisztességtevőket, az értékmentőket” (12). Ezek közé tartozott Erdélyi Zsuzsanna is. Benne a magyar kultúra egyik nagy értékmentőjét tisztelhetjük.

KOROMPAY KLÁRA

Eötvös Loránd Tudományegyetem

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Végső búcsú Ördög Ferencről*

Ördög Ferenc (1933–2015) a szívvel-lélekkel elkötelezett, jó tanár és tudós mintapéldája volt. Sokat és sokan tanultunk tőle – nem csak középiskolás fokon –, s tanulhatunk munkásságából ezután is. A Magyar Nyelvtudományi Társaság, s egyúttal a tudományos közösség, a nyelvész társadalom nevében búcsúzunk tőle.

Ördög tanár úr nyelvészként, névkutatóként páratlan munkabírással és szorgalommal kutatta kedves témáit, a még feltáratlan forrásokat – elsősorban az elmúlt évszázadok és az élő nyelv tulajdonneveit. Olyan kutatási célokat tűzött önmaga elé, s olyan időtávokban gondolkodott, amire napjainkban teljes kutatócsoportok és kutatóintézetek is csak ritkán vállalkoznak. A szívéhez legközelebb álló szakterület, a névkutatás a számára nem csupán nyelvtudomány, hanem a művelődéstörténet egyik ága, a honismeret alkalmas eszköze, az emberi gondolkodás megismerésének módja is volt. Bármely – a kutatásokban addig akár mellőzött – névtípust, mely ezekről vallhatott, figyelemre érdemesnek tartott; s mindent, ami ezek megismerését – s köztük különösen: mások kutatásait – segíthette, elvégzendő feladatnak tekintett.

Tudományos kutatói munkásságát, annak fő területeit önmaga így foglalta össze: Tulajdonneveink gyűjtése, kiadása, kutatása. Ezzel a címmel nyújtotta be ún. tézises, szakmai életművét röviden összegző értekezését az Akadémiának, s ennek alapján nyerte el – már nyugdíjas kutatóként – az akadémiai doktori címet. Kutatói érdeklődésének sok-

* A 2016. január 7-én Nagykanizsán, Ördög Ferenc búcsúztatásán elhangzott beszéd bővebb változata.